

О. М. ЧИЖОВА

**ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ
ЯК ПРАГМАТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Розглянуті процеси демократизації суспільно-державного розвитку та визначені прагматичні напрямки руху українського суспільства в цьому розвитку. Автором зроблено висновок, що за об'єктивними політологічними критеріями Україна може вважатися цілком демократичною країною, оскільки має усі атрибути сучасного демократичного суспільства.

© ЧИЖОВА Олена Михайлівна – кандидат політичних наук, доцент Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Ключові слова: влада, демократія демократизація, демократичний режим, консолідація, політичний процес, політична система, прагматизм, прагматична орієнтація, суспільно-державний розвиток.

Рассмотрены процессы демократизации общественно-государственного развития и определены прагматические направления движения украинского общества в этом развитии. Автором сделан вывод, что по объективным политологическим критериям Украина может считаться демократическим государством, так как имеет все атрибуты современного демократического общества.

Ключевые слова: власть, демократия, демократизация, демократический режим, консолидация, политический процесс, политическая система, прагматизм, прагматическая ориентация, общественно-государственное развитие.

In the article the processes of democratization of publicly-state development are considered and the pragmatic directed motions of Ukrainian society are certain in this development. An author is do a conclusion, that on the objective tests of political sciences Ukraine can be considered the democratic state, because has all attributes of modern democratic society.

Key words: power, democracy, democratic mode, consolidation, political process, political system, pragmatism, pragmatic orientation, public state, development.

Сучасний етап розвитку Української держави характеризується помітним погравленням обговорення проблеми політичної модернізації, у зв'язку з початком та посиленню активізацією у країнах колишнього СРСР, Східної Європи, перехідних політичних процесів, коли вирішуються завдання щодо розбудови державності, впровадження ринкової економіки, демократизації суспільства.

Демократія – це така політична система, в якій керовані контролюють тих, хто керує, накладають певні обмеження на політичні рішення керуючої еліти і таким чином отримують можливість задавати напрямок усьому процесу формування політичного курсу.

Основним способом політичного контролю керованих над урядом та політичним курсом є обрання та зміщення ключових посадових осіб шляхом вільних, справедливих та регулярних виборів. Вивчення цих питань і становить актуальність даної статті.

Сучасна, конституційно-правова (ліберальна) плюралістична демократія може розглядатися як інституціалізований механізм, за допомогою якого множинна автономних груп інтересів взаємно стримують та урівноважують один одного в процесі артикуляції власних особих інтересів, формулювання та здійснення загальнополітичного курсу.

Сучасне суспільство диференційоване за багатьма лініями та параметрами, а тому сутність сучасної демократії, що становить мету статті, є у визнанні законності різних політичних сил, які переслідують свої власні інтереси, та створенні інституціональних гарантій, виключаючих монополію на публічну владу з боку якоїсь одної політичної сили (особи, соціальної групи або політичного інституту). Такими гарантіями є чіткий поділ влади, місцеве самоврядування, репрезентативна багатопартійна система, вільні та справедливі вибори, та ін. Ці механізми дозволяють, по-перше, справедливо регулювати доступ до політичної влади і, по-друге, шляхом системи стримувань та противаг досягати прийнятних для меншостей результатів політичного процесу.

Україна знаходиться та шляху до встановлення демократичного режиму, але на даний момент лише прямує від обмеженого політичного плюралізму до конституційності влади.

Наша країна не багата демократичними традиціями і, по суті, протягом всього періоду розвитку радянської України не розвивалися елементи особистих свобод і правової держави, демократичної свідомості суспільства та особистості, згідно з прагматизмом. Сьогодні важливо не прискорювати штучними засобами процес демократизації в Україні, демократія має визрівати поступово і послідовно, а її межі повинні бути обумовлені логікою розвитку суспільства та його трансформацією.

Щоб визначити прагматичні напрямки руху українського суспільства в його суспільно-державному розвитку слід з'ясувати, що демократизація – це процес конституювання демократичного способу правління, створення економічних, політичних засад залучення громадян в обговоренні, формуванні соціально-політичних цінностей та політики. Це процес формування в суспільстві позитивного консенсусу, заснованого на системі демократичних норм.

Прагматична практика пострадянських трансформаційних процесів свідчить: від проголошення демократичних цінностей до їх реалізації існує певний історичний період. Жодна з пострадянських країн не отримує відразу демократії, оскільки були відсутні необхідні для цього передумови – економічні, соціальні, політичні. Так, у перші роки розбудови держави країна отримала здобутки, пройшла відрізок шляху, на який розвинутим демократіям знадобилися століття. Основні віхи цього переходу такі: реальні виборчі змагання; розгалужена система багатопартійності та критично налаштовані по відношенню до влади партії; визнання права кожного громадянина на свободу думки, слова, віросповідання; вільні контакти із світом, в тому числі через Інтернет.

Підсумком стрімкого розвитку демократичних процесів в Україні стало ухвалення у 1996 році Конституції незалежної України. Якщо застосувати вимоги до демократії, запропоновані Робертом Далем, то можна помітити, що демократія передбачає наявність близько восьми інституцій, а сім з них відносяться до України: свобода утворювати організації і приєднуватися до них; свобода вільно висловлювати свої думки; свобода голосування, виборність органів влади, право політичних лідерів змагатися за підтримку і голоси на виборах; альтернативні джерела інформації; вільні і чесні вибори¹.

Відповідає Україна і тим вимогам, що висуваються до виборів і за дотриманням яких уважно стежить світова спільнота. І хоч вибори в Україні не можна повною мірою кваліфікувати як «чесні і справедливі», хоч вітчизняні і міжнародні спостерігачі й фіксують численні порушення, проте їх масштаб визнаний таким, що «істотно не впливає на загальні результати голосування».

Отже, за об'єктивними політологічними критеріями, Україна може вважатись цілком демократичною країною, вона має усі інші атрибути сучасного демократичного суспільства: цілком демократичну Конституцію, розподіл влади між різними гілками, багатопартійну систему, яка включає легальне існування опозиції, загальне виборче право, регулярно відбуваються вільні вибори різних рівнів на основі змагальності – від місцевих до президентських, кількість недержавних засобів масової інформації набагато перевищує державні, немає проблем з об'єднанням у громадські організації.

Україні, для того щоб успішно завершити демократичні перетворення, необхідно від перехідного етапу до демократії перейти до етапу її консолідації. Іншими словами, після установаження визначеного типу демократії і конституційного закріплення її основних інститутів і принципів, демократичний режим у нашій країні повинен зміцнитися настільки, щоб не тільки забезпечити своє ви-

живання, але і придбати здатність активного опору можливим кризовим явищам, що і виступає прагматичною орієнтацією даного періоду розвитку держави.

Складається досить парадоксальна ситуація: згідно з основними політологічними критеріями, Україна відповідає більшості критеріїв демократії. Водночас навряд чи хто в Україні і за її кордонами плекає особливі ілюзії щодо демократичності українського устрою. Україна перебуває під постійним наглядом ПАРЕ, час від часу наражаючися на небезпеку виключення з цієї поважної організації саме через проблеми з порушенням демократії.

Життя розвінчало міф про «соціалістичну демократію», яка нібито була вищим типом демократичного устрою суспільства. За часів «тоталітарного соціалізму» сталося не розширення і збагачення змісту демократії, а навпаки — різке його збіднення, звуження і згортання (репресії, обмеження прав і свобод та ін.). Демократизм суспільства був фальшивим і декоративним, хоча пропаганда й нав'язала значній частині населення ілюзію народовладдя, а розпочатий у роки хрущовської «відлиги» процес демократизації суспільного життя було спершу загальмовано, а потім і взагалі згорнуто. Непослідовним виявився курс на демократизацію і в перебудовний період. Значною мірою труднощі переходу до демократичних форм організації нашого суспільства зумовлені дією тоталітарних і авторитарних традицій.

Можна з впевненістю констатувати факт побудови в Україні демократії визначеного типу, а за сімнадцять років незалежного розвитку наша країна пройшла ряд важливих кроків прагматичних орієнтацій: у нас є необхідні для функціонування демократії політичні інститути, прийнята демократична Конституція, регулярно проводяться парламентські і президентські вибори, Україна стала членом міжнародного демократичного співтовариства. До того ж, на відміну від молодих демократій Латинської Америки, для України ніколи не була актуальною погроза антидемократичного перевороту і приходу до влади, військових. Іншими словами, імовірність повороту і впевненого руху України в зворотню від демократії сторону вкрай низька. Слід підкреслити, що Україна не може похвалитися стабільністю інститутів демократії. Ми впевнені, що в Україні, принаймні, два рази підряд у результаті виборів відбудеться мирна і демократична передача влади від однієї групи еліт іншій «тест подвійного обороту», запропонований на початку 90-х рр. С. Хантінгтоном. Не можна сказати, що боротьба за голоси виборців проходить у рівних для всіх учасників конкурентних умовах.

Для консолідації демократичного режиму життєво важливо, щоб демократія стала єдиним правилом гри. Це стає можливим, по-перше, коли жодна з політично значимих груп не намагається скинути демократичний режим; по-друге, частина населення переконана в тім, що будь-які політичні зміни обов'язково повинні здійснюватися в рамках установлених демократичних процедур; і, нарешті, коли всі учасники політичного процесу розуміють, що внутрішні конфлікти можуть бути вирішені тільки відповідно до встановлених норм, а їхнє порушення є неефективним і буде дорого коштувати. Керуючись прагматизмом, демократія глибоко укорінюється в політичних інститутах, громадському житті і суспільній свідомості. Відомі дослідники перехідних процесів Х. Лінц і А. Степан заключають: «Говорячи про консолідацію демократії, ми не маємо на увазі ні лібералізованих недемократичних режимів, ні псевдодемократій, ні змішаних демократичних режимів, у яких окремі демократичні інститути співіснують з недемократичними, неконтрольованими демократичною державою, інститутами. Тільки

демократії можуть стати консолідованими демократіями». На жаль, це поки не про нас².

Про складність і неоднозначність демократичних процесів в Україні свідчать показники стану її основних перехідних процесів. Україна має стабільні загальні показники стану волі і щорічно залишається в категорії частково вільних країн, істотно не погіршуючи, але і не поліпшуючи свій статус. Рейтинг верховенства права в нашій країні залишається стабільним з 1999 р., але знаходиться на досить небезпечному для країни, що прагне до демократії, негативному рівні. У ряді досліджень Україну прагматично відносять до категорії країн з чітко вираженою тенденцією безперервного погіршення показників демократизації. У той же час, у країні вже три роки підряд поліпшуються показники економічної лібералізації, що свідчить про можливість формування типової для перехідних країн моделі переверненої легітиміційної піраміди, при якій економічні реформи випереджають політичні, роблячи демократичний режим надзвичайно чутливим для більш-менш серйозних економічних потрясінь.

В даний час, у світовому демократичному співтоваристві вже досягнута згода щодо тих мінімальних вимог, дотримання яких дозволяє тому чи іншому політичному курсу іменуватися «демократичним». Це принципи, що конституують усяку демократію: суверенітет народу, виборність основних органів влади, формально-юридичну рівність громадян, прийняття рішень більшістю голосів. Прагнучи максимально конкретизувати поняття сучасної демократії, Р. Даль поповнив «демократичний мінімум» рядом вимог: 1) контроль обраних представників за урядовими рішеннями; 2) проведення чесних, що виключають усякий примус, виборів; 3) забезпечення права громадян виражати свої погляди по всьому спектрі політичних проблем; 4) гарантування права громадян на пошук альтернативної інформації, джерела якої захищені законом; 5) право громадян виражати свою думку, не побоюючись переслідування по політичних мотивах; 6) право громадян створювати відносно незалежні асоціації й організації, включаючи політичні партії й угруповання за інтересами. За дотриманням цих вимог стежить ряд авторитетних міжнародних організацій, а демократичні уряди намагаються реально враховувати їх при виробленні своєї прагматичної політики.

Таким чином, демократична політична система розглядається зараз як режим, що дає громадянам можливість регулярної і конституційної зміни уряду, якщо вони вирішать це зробити достатньою більшістю і на основі інформації, отриманої з альтернативних джерел. Саме різні підходи до трактування сучасної демократії лежать в основі діалогу «німого з глухим», що відбувається останнім часом між українською владою і представниками Європейського Союзу чи Ради Європи. Український офіціоз, наприклад, постійно повторює про сформовану більшість, а європейці – про права меншості. Не так легко нашій владній еліті зрозуміти європейців, що живуть в умовах ліберальної демократії, що по якості відрізняється від електоральної так само, як постіндустріальне суспільство відрізняється від індустріального³.

В перші роки незалежності об'єктивно існували складності з комплексним сприйняттям політичних змін. Мало хто задумувався про те, який саме «різновид» демократії вводиться в Україні, досить було простої констатації факту. При цьому під демократією мався на увазі і політичний режим, і суспільно-політичні відносини в широкому змісті даного слова. Сам процес будівництва чи введення демократії часто здійснювався за принципом запозичення, використовувалася

спрощена схема копіювання вже існуючих у світовій практиці політичних елементів і процесів. Тобто було відсутнє цілісне сприйняття тієї моделі демократії, яку необхідно будувати з урахуванням національної специфіки і запитів самого носія влади – українського народу.

Вважалося, що в Україні існує посттоталітарна модель політичного режиму, але по простеті 17-ти років навряд чи потрібно всерйоз про це говорити, адже на шляху до народовладдя зроблено досить багато серйозних кроків: створено інститути демократичної влади, конституційно закріплений поділ влади, юридично закріплені права, уведена багатопартійність, розвивається цивільне суспільство – всі ці демократичні процеси є відображенням прагматичної орієнтації українського суспільства на шляху трансформації та демократизації суспільно-державного розвитку. В той же час, недозволено однозначне трактування існуючого владного порядку, що значною мірою спростило б шлях, згідно з політичним прагматизмом, до подальших перетворень, тому що адекватне розуміння сьогодення є невід'ємною частиною побудови майбутнього. Однак, у риториці ведучих політичних сил не вистачає головного – проекту моделі майбутнього політичного режиму, системи взаємин соціальних, політичних і ідеологічних елементів, що утворюють політичну владу, а дати визначення політичному режиму, що існує в Україні, досить складно. Необгрунтованим була б спроба простого вписування українського владного порядку в одну з розроблених політичних парадигм. У нашій державі склалася досить специфічна соціально-політична система, без глибокого аналізу якої типологія політичного режиму бачиться неможливою. Щоб відповісти на запитання про те, чи є існуюча система демократією і чим вона відрізняється від наявних форм «народного правління», у рамках даної статті як прагматична орієнтація, висуваються наступні критерії: ступінь політичної участі населення і його включеність у процеси прийняття рішень; адекватність сприйняття громадянами політичних процесів; наявність політичного плюралізму і воля політичної діяльності; характер учасників політичного процесу і механізми їхньої відповідальності перед виборцем; можливість конкуренції між правлячим угрупованням і опозицією.

Базовим елементом української політичної системи, як і будь-якої іншої, є носій влади, у даному випадку в Україні їм формально є народ. Через задекларовані механізми прямої демократії, він реалізує свою участь у політичному процесі через прямі вибори депутатів в органи місцевого самоврядування і парламент, а також через вибори президента країни (Ст. 38, 69–71 Конституції України).

Слід зазначити, що український виборець не є однорідною масою і це багато в чому впливає і буде впливати на існуючий політичний порядок. Так, у середовищі українського електорату умовно можна виділити три основні групи: виборець-власник, що усвідомлено робить свій вибір на користь політичної сили, здатної гарантувати його інтерес; що згодом можуть перетерплювати зміни; ідеологічний виборець, що голосує за визначену систему організації суспільства; не-виборець-громадянин фактично не включений у політичний процес, або через недовіру до політичних сил узагалі, або внаслідок приналежності до маргінальної частини населення, що не має мотивації захищати свої права: (майнові, політичні, соціальні й ін.).

Спираючись на дані останніх соціологічних досліджень, можна з упевненістю сказати, що кількість виборців в Україні значно перевершує, кількість тих, хто не хоче брати участь у політичних процесах. Свідченням на користь збільшення ча-

стки прагматичних виборців-власників є і підвищення рівня суспільних чекань, зв'язаних саме з конструктивною роботою політичних сил. Зросло число виборців, які готові віддати свої голоси представнику сили, орієнтованої на творчу політичну діяльність. При цьому існує значний зріст недовіри і до політиків і до політичних партій, не здатних реально відповідати на запити суспільства.

Трохи гірше обстоїть справа з можливістю бути обраним. У даному випадку можна говорити про невідповідність задекларованих норм прямої демократії реальному положенню речей. Виключення прямого втручання громадянина в прийняття державних рішень, говорить про представницький характер української влади, що визначає наявність виборності влади, загального виборчого права, чесних і регулярних виборів, створення партій для конкурентної боротьби, а також інших різноманітних лобістських об'єднань чи груп інтересів.

При цьому українська політична система за рядом критеріїв відповідає формальній типологізації. Так, у Конституції України закріплена наявність загального виборчого права (Ст. 70), існують чотирирічний цикл виборів у парламент (Ст. 76) і органи місцевого самоврядування (Ст.141), п'ятилітній цикл виборів Президента (Ст. 103). Відповідно до виборчих циклів, регулярно відбуваються прямі вибори шляхом таємного голосування. За 18 років незалежності склалася і розвилася багатопартійна система.

Функціонують і розвиваються недержавні громадські організації – основа цивільного суспільства. Однак, завдяки фактору, що дозволяє охарактеризувати систему влади в Україні, існують політичні суб'єкти та працюють механізми їхньої відповідальності перед виборцем⁴.

Специфіка сьогоденішнього українського політикуму складається в тім, що інститут партій є недостатньо добре розвинений. Найчастіше кількість реально діючих членів партії в десятки разів менше ніж номінальна. Більшість партій в Україні являють собою не більш ніж інструменти лобювання різних фінансово-промислових груп. У процесі виборчої кампанії такі партії вичленяють нішу нереалізованих політичних чекань громадян і фокусують на ній свою пропагандистську активність. У випадку, якщо ніша обрана правильно – партія проходить у парламент як прагматично орієнтована.

При проходженні в парламент такі партії чи блоки звичайно розпадаються, поділяються, поєднуються, створюють усілякі фракційні об'єднання – виборцю фактично не до кого висувати претензії з приводу нереалізованості передвиборних програм і обіцянок. Сформовану кон'юнктуру розбавляють ідеологічні партії, в основному лівої користі, що у силу своєї перманентної опозиційності, максимально наближаються до простого політиканства і блокування діяльності лобістських груп.

Опозиційність інших політичних сил є ситуативною і визначається, у першу чергу, не ідеологічними чи світоглядними установками, а їхніми бізнес групами, що фінансують, прагнучими через прихід до влади усталити свої економічні позиції. Так, спроба створення сильного націонал-ліберального блоку партій не мала успішного продовження і звелася до реваншистських настроїв того крила бізнес-еліти, що фінансувало проєкт.

Однозначним свідченням існування проблеми у відображенні інтересів громадянина, як владою, так і опозицією, є реакція самого суспільства. За даними соціологічних опитувань, у жодного українського політика баланс довіри-недовіри не був позитивним («Демократичні ініціативи» і Центр політичних і соціальних досліджень «СОЦИС»).

Існуюче положення визначає те, що внутрішня і зовнішня політика держави, багато в чому є відображенням домовленості бізнес-еліт і наслідком лобістських зусиль найбільш впливових фінансово-промислових груп. У випадку посилення якої-небудь групи чи приходу до влади контр-еліти пріоритети державної політики змінюються без відповідної кореляції з інтересами виборця.

Таким чином, виборність влади номінально існує, однак, реалізуювши своє право вибору, громадянин не може одержати від цього очікуваних політичних дивідендів. Можна зробити висновок, що боротьба відбувається не між цивільними об'єднаннями, а між різними групами впливу, що фінансують «виборчі проекти». У цілому, можна констатувати відсутність реального механізму відповідальності перед виборцями і слабкою розвиненістю процесу демократичної деліберативної.

Ситуація ускладнюється наявністю у виконавчій вертикалі влади незалежності, що зміцнилася за роки нової української бюрократії, а це також впливає на політичні процеси. Навіть, якщо досягнута визначена згода бізнес-еліт (наприклад, створено коаліційний уряд, у якому розподілені квоти між тими, що домовилися) можливо вторгнення елементів, що не прижилися. Важливим елементом консолідації нової бюрократії є приналежність до земляцтва, що можуть значною мірою впливати на політичні процеси, керуючись політичним прагматизмом. Особливо це стосується органів місцевого самоврядування і виконавчої влади, де приналежність до земляцтва може виявитися вирішальним для політичного вибору.

Гарантом стабільності і рівноваги даної системи є посада Президента з високими повноваженнями, авторитет якого визнається всіма політичними суб'єктами.

З приведених вище фактів можна зробити наступні висновки: політичний плюралізм в Україні склався і виражається в існуванні різних політичних поглядів і концепцій; основними політичними суб'єктами є фінансово-промислові групи, нова бюрократія й ідеологічні партії; існує реальна конкуренція між суб'єктами політики, як на базі економічних, так і політичних інтересів; інтереси виборців мало забезпечуються всіма представленими в політикумі політичними силами; відсутній чи погано функціонує механізм відповідальності політичних сил перед виборцями.

Визначаючи сьгоднішню модель політичного режиму, багато в чому можна погодитися з думкою С.Б. Гавриша, що охарактеризував її як консенсуальну демократію, побудовану на консенсусі еліт.

Однак, аналіз за заданими параметрами дає можливість оцінити існуючу модель скоріше як перехідну від змагальної олігархії до поліархії. До такого висновку підштовхує характер учасників політичних процесів, їхнє поведіння, оцінка механізмів прийняття державних рішень і сутності виборчого процесу. Як позитивні фактори, що говорять про можливість переходу до поліархічної моделі, бачиться – висока електоральна активність населення і ріст цивільної самосвідомості виборців⁵.

У випадку, якщо ведучі політичні гравці усвідомлюють необхідність підвищення рівня відповідальності перед виборцем, перехід до більш демократичного режиму може відбутися досить швидко під впливом політичного прагматизму.

Слід підкреслити, що динаміка демократичних процесів в Україні залежить від рівня: політичної активності громадян; економічної, соціальної й політичної

стабільності суспільства; співвідношення політичних сил; розвитку національної ідеї та правосвідомості; дієвості політичного прагматизму.

Сучасна модель демократії – плюралістична. Це система представницького правління, за якою парламентарі обираються народом і є відповідальними перед ним⁶.

1. Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму, а що далі? – К., 1996. – С. 29.
2. Дзюба І. Політологія. Курс лекцій. – К., 1993. – С. 54.
3. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвиток / Редкол. Ф.М. Рудич (голова) та ін. – К., 1998. – С. 45–49.
4. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденція розвитку. – К., 1998. – С. 50–72.
5. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики. – К., 1996. – С. 113–115.
6. Robert A. Dahl. Polyarchy: Participation and Opposition. – Never Haven: Vale University Press, 1971.